

DEVİRİNİN ÜÇ BAKANI GÖZÜNDEN MUSTAFA KEMAL PAŞA

FEHİM KURULOĞLU*

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşları arasında nasıl görülüp, algılandığının ipuçlarını veren, 1926 yılı Mart ayı içerisinde Vakıf gazetesinde "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?" başlığıyla Arif Oruç imzasıyla yayınlanan bir röportaj dizisi ele alınmıştır. Dönemin tanınmış gazetecilerinden biri olan Arif Oruç'un Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü, Hariciye Encümeni Reisi ve daha sonra Dâhiliye Vekili olacak Şükrü Kaya ve Maarif Vekili Mustafa Necati Beyler ile yapmış olduğu görüşmeler hem Mustafa Kemal Atatürk'ün biyografisinde hem de görüşlerini bildiren isimlerin biyografilerinde eksik kalan bir takım noktaları tamamlaması bakımından oldukça değerlidir. Sözü edilen röportajlarda her üç isme de aynı soruları yönelten Arif Oruç vekillerden; siyasette, idarede, askerlikte, hitabet ve kalem gücünde, inkılapçılıkta Atatürk'ü nasıl tanımladıklarını sormuştur. Bu soruların yanı sıra vekillerin Gazi Paşa ile ilk tanışma hikâyelerini de gazetede tefrikalarda değerlendiren Oruç, son olarak Atatürk'ü tarihteki diğer büyük isimlerle kıyaslamalarını istemiştir. Üç isim de samimi ve sıcak bir ortamda gelişen mülakatlarda içtenlikle muhabirin sorularını yanıtlayarak tarihe önemli bir not düşmüştür.

Bu röportaj dizisinin çalışmamızda yer almasının önemli yanı ise gerek Tevfik Rüşdü Aras gerek Mustafa Necati gerekse de Şükrü Kaya ile ilgili yapılan çalışmalarda daha evvel bu bilgilerin kullanılmamış olmasıdır. Bu çalışma ileride hem bu üç mümtaz şahsiyet hem de Atatürk hakkında yazılacak eserlere biyografik katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Tevfik Rüşdü Aras, Mustafa Necati, Şükrü Kaya, Vakıf Gazetesi, Arif Oruç.

* Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat/TÜRKİYE, fehimkuruloglu@hotmail.com

MUSTAFA KEMAL PASHA: THROUGH THE EYES OF THREE MINISTERS OF THE ATATURK ERA

ABSTRACT

This article is about a feuilleton which were written by Arif Oruc in Vakit Newspaper with the title “How do you get to know Ghazi Pasha?” In this series Arif Oruc made three interviews with Tefvik Rüştü Aras, the Minister of Foreign Affairs, Şükrü Kaya, the Minister of Internal Affairs and Mustafa Necati, the Minister of Education. The correspondent asked the ministers to answer how to define Mustafa Kemal as an administrator, politician, commander, orator, author and a revolutionist. Besides these questions, the reporter asked them how they got acquainted with Pasha and with whom they could compare him in the history. All three respondents sincerely answered the reporter’s inquiries in an intimate and warm environment. By using these interviews, this paper aims to give us some clues about the life and personal qualifications of the founder of modern Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk. New information from these interviews will provide significant contributions to Atatürk, Aras, Kaya and Necati’s biographies to be written in the future.

Keywords: Mustafa Kemal Ataturk, Tefvik Rusdu Aras, Mustafa Necati, Sukru Kaya, Arif Oruc, Vakit Newspaper.

GİRİŞ

Gazete ve dergiler gündelik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. İnsanların ülkelerinde ve dünyada olup bitenlerden haberdar olmalarını sağlaması ve ile-ri demokrasinin sacayaklarından biri olması nedeniyle basına atfedilen önem her geçen gün artmaktadır. Öte yandan gazete ve dergiler yayınladıkları siyasi, kültürel ve ekonomik haberlerin yanı sıra dönemin tanınan simalarıyla yaptıkları röportajlar ve tefrikalar vasıtasıyla tarih araştırmacılarına kıymetli bilgiler sunmaktadır. 1926 yılında Vakit gazetesinde bu doğrultuda yapılan bir mülakata dayanan bu çalışma, gerek mülakat veren kişilerin gerekse de mülakatın konusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün hayat hikâyelerinde boş kalan kısımların doldurulmasını, çağdaşı ve çalışma arkadaşı olan isimlerin Gazi Paşa hakkındaki fikir ve düşüncelerini öğrenmemizi sağlamayı amaçlamaktadır¹.

Röportajın yayınlandığı Vakit gazetesi Mehmet Asım Us ve Ahmet Emin Yalman tarafından 1917 yılında İstanbul'da kurularak yayın hayatına başlamıştır. Döneminin etkili yayın organlarından biri olan gazetede tanınmış simaların makaleleri yayınlanırken, bunlar arasında Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü, Reşat Nuri, Ruşen Eşref, Hüseyin Cahit, Ziya Gökalp, Halide Edip, Selim Sırrı, Satı Bey, Ömer Seyfettin isimleri ilk akla gelenlerdir. Kuruluşundan Millî Mücadele'nin nihayetine kadar badireli günler geçiren gazetenin iki ortağı, 1923 yılında tıpkı ülkenin kaderinde olduğu gibi bir yol ayrımına geldiğinde Mehmet Asım Mustafa Kemal'in yanında yer almayı tercih ederken, Ahmet Emin ise ayrılarak Vatan gazetesini kurmuştur. Haber gazeteciliğinin yanı sıra fikir gazeteciliği de yapan Vakit, siyasi haberlerle beraber toplumsal, edebi ve kültürel konulardaki yayınlarıyla döneminin en güçlü gazetelerinden biri olmuştur². Makalemize konu edindiğimiz röportaj serisini hazırlayan Arif Oruç ise devrinin tanınan ve tartışmalı simalarından

1 Çalışmanın temel kaynağını teşkil eden mülakat dizisine benzer bir çalışma Sabahattin Özel ve Işıl Çakan Hacııbrahimoğlu tarafından "Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar" ve "Türk Devrimi Mülakatları" başlığıyla yayımlandı. Her iki kitapta devrin önde gelen siyasetçi, bürokrat, diplomat ve askerlerinin Türk basınına yansıyan röportajlarına yer verilmiştir. Bkz. Sabahattin Özel, Işıl Çakan Hacııbrahimoğlu, **Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010; **Türk Devrimi Mülakatları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

2 Hürrem Türkarıslan, **Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik (29 Ekim 1923-4 Ekim 1926)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.14-16.

biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1913 yılında Tanin’de başladığı gazetecilik hayatını daha sonraları Tasvir-i Efkâr, Sabah ve Türk Sadası gibi gazetelerde sürdüren Oruç, Kuva-yı Milliye döneminde Tasvir gazetesinde yayınlanan cepheden verdiği haberlerle tanınmıştır. İstanbul’un işgali sonrası çalıştığı gazetenin kapatılması ve patronlarının Malta’ya sürgünü ile yolu Ankara’ya düşen Oruç, önce Eskişehir’de, daha sonra da Ankara’da çıkarmış olduğu Yeni Dünya isimli gazetesinin Çerkez Ethem’le olan ilişkileri nedeniyle İstiklal Mahkemesi’nde yapılan yargılama sonucu sürgünle cezalandırılmış, bir süre sonra çıkarılan aftan faydalanarak gazeteciliğe devam etmiştir³. 1922 yılında Antalya’da Yeni İzmir, İzmir’de de Yeni Turan gazetelerini çıkaran Arif Oruç⁴, sonraki yıllarda sırasıyla Son Saat, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde çalıştı⁵. İşte böyle bir zamanda Vakit gazetesiyle yolları kesişen ve ileriki yıllarda muhalefet saflarına geçen Oruç “Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız?” başlıklı yazı dizisini yayınlarak gelecek kuşaklar için önemli bir hizmete imza attı. Yayınlanacak yazı dizisi 10, 11 ve 12 Mart 1926 tarihli Vakit gazetesinde okuyucuya şu ifadelerle duyurulmuştur⁶:

“İnkılâbımızın ricâli, Reis-i Cumhûrumuzla ilk temaslarına aid hatıralarını anlatıyorlar. Suâle ilk olarak cevap verenlerden birkaç isim: Tefvîk Rüşdü Bey, Şükrü Kaya Bey, Mustafa Necati Bey. Gazi ile ilk karşılaşmanın verdiği tesir, Onunla temâstan sonra hâsıl olan îman ve ümitler kârilerimize yakın bir mâzîye âid bütün heyecânları dağıtacaktır. Gâzi Paşa’yı nasıl tanıdınız? Bu memleketin rîcaline ve büyük kumandanlarına tevcîh edilmiş bir suâldir. Alınan cevâblar bir-iki gün kadar gazetemizde neşredilecektir. Suâle ilk cevap verenlerden birkaç isim: Hâriciye Vekîli Tefvîk Rüşdü, Maârif Vekîli Mustafa Necati ve Şükrü Kaya Beyler...”

3 **Arif Oruç’un Yarın’ı (1933)**, Yay. Haz. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 1991; Kısmet Kesim Ovat, **Yarın Gazetesi Başmuharriri Arif Oruç’un Fikir Hayatı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2004, s.26-29.

4 Muhammet Güçlü, “Antalya’da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya’da Anadolu Gazetesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012 Güz, s.47.

5 Murat Kacıroğlu, “Arif Oruç’un Abdülaziz Dönemini Anlatan Eseri: Sultan Abdülaziz Nasıl Hal Edildi, Nasıl İntihar Etti?”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 24, Kış 2010, s.45.

6 **Vakit**, Nu. 2944, 10.03.1926; Nu.2945, 11.03.1926; Nu.2946, 12.03.1926, s.1.

Arif Oruç'un bu çağrısına yukarıda ifade edildiği gibi Hariciye Vekili Tevfik Rüştü⁷, Maarif Vekili Mustafa Necati⁸ ve Hariciye Encümeni Reisi Şükrü Kaya⁹ ilk olumlu yanıtı veren isimler olmuşlardır. Tevfik Rüştü ile ya-

- 7 1883 Çanakkale doğumlu olan Tevfik Rüştü, Beyrut Tıbbiyesi'nden mezun olduktan sonra askeri hekim olarak orduda çalıştı. Siyasete İttihat ve Terakki Fırkası'nda başlayan Aras, Birinci Meclis'te Menteşe, İkinci Meclis'te de İzmir milletvekili olarak yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en uzun süre (1925-1938) Dışişleri Bakanlığı yapmış ismi olan Aras, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra bu görevini bırakarak Londra Büyükelçiliği'ne atanmıştır. 1943 yılında emekli olan Aras, 1972 yılında hayatını kaybetmiştir. Hakkında bkz. Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945; Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim 2**, Yörük Matbaası İstanbul, 1968; Melih Tinal, **Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Tevfik Rüştü Aras**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001; Fadime Tosik, **Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2002.
- 8 Mustafa Necati Bey, 1894 yılında İzmir'de doğmuştur. İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olan Mustafa Necati bir süre avukatlık, öğretmenlik ve idarecilik gibi görevlerde bulunmuş, çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Kuva-yı Milliye'ye katılarak Balıkesir bölgesinde faaliyetler gösteren Mustafa Necati, Birinci Meclis'e Saruhan Milletvekili olarak katılmıştır. Sivas ve Kastamonu İstiklal Mahkemelerinde görevler alan Mustafa Necati Bey, 1923 yılında Mübadele ve İmar-İskân Bakanlığı'na, 1924 yılında Adalet Bakanlığı'na ve son olarak da 1925 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'na atanmıştır. Bu son görevini 1929 yılına kadar ifa eden Mustafa Necati 1 Ocak 1929 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Hakkında bkz: Ahmet Ertem, **Mustafa Necati Bey**, Ankara, 1943; Mehmet Emiralioğlu, **Unutulmayan Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati**, Ankara, 1987; Rauf İnan, **Mustafa Necati**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981; **Mustafa Necati Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1991; Zeki Arıkan, "Millî Mücadelenin Bir Öncüsü: Mustafa Necati", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.51-85; Mustafa Eski, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999; **Ölümünün 80. Yılında Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitim Devrimi Sempozyumu Bildirileri 2-3 Ocak 2009**, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir, 2009.
- 9 Şükrü Kaya 1883 yılında İstanköy'de dünyaya geldi. Galatasaray Sultanisi, İstanbul ve Paris Hukuk Mekteplerini başarı ile tamamladı. Yurda döndükten sonra Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerinde çalışan Kaya, mütareke döneminde Malta'ya sürüldü. 1921 yılında Malta'dan kaçtıktan sonra Anadolu'ya gelerek Millî Mücadeleye katılan Kaya, Lozan Konferansı'na giden heyette danışman olarak çalıştı. 1922 yılında İzmir Belediye Meclisi'nce Belediye Başkanlığı'na seçilen Kaya, II, III, IV ve V. Dönem Muğla milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Kısa sürelerle Tarım ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunduktan sonra 1927-1938 yılları arasında İçişleri Bakanı olmuştur. 1939 yılında siyasi hayattan çekilen Kaya, 1959 yılında hayata gözlerini yumdu. Hakkında bkz. Mustafa Solak, **Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010; Kadir Akyol, **Cumhuriyetin Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010; Ekrem Ergüven,

pılan röportajda Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa'dan da¹⁰ randevu talep edildiği ifade edilse de¹¹ gazetede bu üç isim haricinde başka kimsenin röportajı yayınlanmamıştır. 13 Mart 1926'da Tevfik Rüşdü (Aras), 14-15 Mart 1926'da Şükrü Kaya ve 23-24 Mart 1926'da da Mustafa Necati'nin sorulara verdikleri yanıtlar yayınlanmıştır.

Arif Oruç her üç isimden de şu soruları yanıtlamalarını istemiştir: “Gazi’yi nasıl tanıdınız? Siyaset sahasında Gazi? İdare sahasında Gazi? Askerlik sahasında Gazi? Gazi’nin hitabet kuvveti hakkında ne düşünüyorsunuz? Gazi’nin kudret-i kalemiyesi hakkında ne düşünüyorsunuz? İnkılap sahasında Gazi? Gazi’yi tarihte kimlerle mukayese edebilirsiniz?” Röportaj dizisinin başında çalışmanın amacı şu sözlerle okuyucuya aktarılmıştır¹²:

“Bu mülâkatlarla bu makâleler Gâzi Paşa Hazretleri’nin muhtelif zamânlardaki hayât ve hissiyatının harekât ü sekenâtının intibâlarını ve hepsinin rûhunda ve fevkinde büyük dahi-yi müncînin istikbâli tenvîr ve teshîr eden kudret ve inkişâf şaşasını ihtivâ etmek itibârıyla fevkâlade ehemmiyeti hâiz olduğu gibi dolayısıyla mülâkatı veren hükûmet ricâlimizin de geçirdiği hayât safhaları hakkında lezzet ile okunacak malumâtı hâvi olacaktır.”

Akıcı bir üsluba sahip olan Oruç’un, röportajın yapıldığı mekânı ve çevredeki kişileri canlı bir şekilde tasvir ederek, okuyucuya o an orada bulunuyormuş hissini verme konusunda oldukça başarılı bir iş çıkardığı görülmektedir. Oruç Tevfik Rüşdü’nün Çankaya’daki evini şu ifadelerle tarif ve tasvir etmiştir:

“Tevfik Rüşdü Bey’in Çankaya’daki evini görmeyenler elbette bilmezler. Yanında Hâriciye Konağı inşâ edilen bu küçük bağ evinin, belki iki odasıyla iki küçük salonu vardı: Bu salonda Gâzi’nin menâkıbını dinleyeceğim. Kapıdan girdiniz. Gazi’nin agrandisman¹³ çatık kaşlı resmiyle karşılaştacaksınız. Solda bir kütüphane vardır. Ortada üzerinde altı kollu alüminyum küçük bir şamdan parıldayan iki

Şükrü Kaya’nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

10 Kazım Özalp, 1882 yılında Köprülü’de doğmuş, asker, siyasetçi, devlet adamı. 1924-1935 yılları arasında Meclis Başkanlığı ve iki dönem de Millî Müdafaa Vekilliği yapmıştır. Hakkında bkz. Vehbi Taner, “Kazım Özalp (1882-1968)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 31, Ankara Eylül 1995, s.163-176; Ahmet Kızılırmak, **Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp**, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2012.

11 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

12 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.1.

13 Fransızca büyütme anlamındaki “agrandissement” kelimesinden türetilen kelime, fotoğrafçılıkta boyutlandırma işlemlerinde kullanılan bir tabir.

küçük masa, yanında bir soba. İsmet Paşa'dan başlayarak vekiller ve sefirlerden bazılarının fotoğraflarında nihayetlenen temiz kireç sıvalı bir duvar. Karşımda üzerinde Rus Sefiri Suruç'un, Rus masnû'âtından çerçevesiz küçük bir portresi bulunan Hariciye Vekilinin yazıhanesi. İşte burada vekil ile hariciye encümeni reisi baş başa kalarak uzun ve soğuk gecelerde memleketin mukadderatını dertleiyorlardı. Tevfik Rüştü Bey'in refikasının eliyle işlediği, ipek ve sırmalı yuvarlaklar, pembe dallı ipek koltukları süslüyordu.”

Gazi Paşa ile Nasıl Tanıştılar

Tevfik Rüştü Aras, Mustafa Necati ve Şükrü Kaya ile Gazi'nin tanışma hikâyeleri ve onun hakkındaki ilk izlenimleri oldukça ilgi çekicidir. Tevfik Rüştü, Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa meşhur İttihat ve Terakki kongresinde tanıdığını ifade ederken¹⁴, Şükrü Kaya onu ilk kez Hareket Ordusu'nun İstanbul'a geldiği sırada gördüğünü¹⁵, Mustafa Necati ise Birinci Meclis'e Saruhan Mebusu olarak seçildikten sonra Ankara'da tanıştığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın her üç isim üzerinde büyük tesirler bıraktığını ifadelerinde görmek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 yılında gerçekleştirdiği kongrede söz alan ve o tarihte Kolağası rütbesinde olan Mustafa Kemal ordunun siyasete karışmaması gerektiği hususunda yaptığı konuşmayla dikkatleri üzerine çekmiş, verdiği önerge yoğun bir şekilde tartışıldıktan sonra kabul edildiyse de pratikte uygulanmamıştı¹⁶.

14 Bayur, Mustafa Kemal ile Tevfik Rüştü'nün ilk olarak 1907 yılında Mustafa Kemal'in Selanik'e seyahati sırasında İzmir'e uğraması sonucu tanıştıklarını söylemektedir. Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.23.

15 31 Mart Vakasının patlak vermesi ve meşrutî idarenin tehlikeye girmesi üzerine Selanik'te bulunan III. Ordu bünyesinde kurulan Hareket Ordusu İstanbul'a giderek isyanı bastırmıştır. Hareket Ordusu adının isim babası olan Mustafa Kemal o tarihte Selanik 17. Redif Kurmay Başkanlığı ile Selanik-Üsküp demiryolu müfettişliği görevlerini yürütmekteydi. Zekeriya Türkmen, **Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Berikan Yayınevi, Mayıs 2007, Ankara, s.33. Erkan-ı Harb Kolağası (Kurmay Kıdemli Yüzbaşı) rütbesinde olan Mustafa Kemal ile Şükrü Kaya muhtemelen ilk defa 16-17 Nisan 1909 tarihinde karşılaşmışlardır.

16 22 Eylül 1909 tarihinde Selanik'te gizli bir şekilde gerçekleşen kongreye Mustafa Kemal Trablugarb temsilcisi olarak katıldı. Tevfik Rüştü Aras ise bu kongrede Genel Sekreterlik makamında bulunmaktaydı. Bayur'un aktardığına göre o gün Mustafa Kemal ordunun siyasete dâhil olmasına karşı çıkışını şu sözlerle ifade etmiştir: “Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça hem fırka kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır... Orduya dayanan cemiyet de millet bünyesinde kök salamamaktadır. Bunun için bir an evvel cemiyetin muhtâc olduğu zabıtları veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarının istifası suretiyle ordudan çıkaralım ve bundan sonra zabıtların ve ordu mensuplarının herhangi siyasi bir cemiyete girmelerine mani olmak için kânûnî hükümler koyalım.” Bayur, **a.g.e.**, s.43-44; Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 199, s.12.

O günlerde Mustafa Kemal'i tanıyan Tevfik Rüştü kendisiyle uzun uza-dıya bu konuyu tartıştıktan sonra fikirlerine ve şahsına meftun olduğunu, o andan itibaren "Onun fikirlerinin tesirinden bir an kurtulduğumu bilmiyo-rum" sözleriyle duygularını ifade etmiştir¹⁷.

Şükrü Kaya Mustafa Kemal Paşa'nın adını ilk defa 14 Temmuz İnkılabında¹⁸ duyduğunu fakat ilk kez Hareket Ordusu'nda bir er iken gör-düğünü belirtmiştir. Onu tanıma fırsatını ise İstanbul'un İtilaf Kuvvetleri ta-rafından işgali sonrası İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkili veya milliyetçi, aydın şahsiyetlerin hapis tutulduğu meşhur Bekirağa Bölüğü'nde¹⁹ Fethi Bey sayesinde elde ettiğini belirtmiştir²⁰. O zor günlerde Mustafa Kemal'in hapis-hanedeki arkadaşlarına yaptığı ziyaretlerin oradakilerde kurtulma ümitlerini arttırdığını belirten Kaya, "Mefkûrelerini fiiliyata îsâl edecek kuvvetli bir dehâya sahip olduğuna daha orada iken inandım" diyerek Gazi hakkındaki ilk intibalarını aktarmıştır²¹. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden evvel Fethi Bey'e yaptığı son ziyaret hakkında bilgiler veren Kaya o günlerde yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır²²:

"Gâzi, Anadolu'ya geçmeden bir iki gün evvel yine Bekirağa'yı ziyarete gelmişti: Fethi Bey'le bir müddet husûsi görüştükten sonra

17 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

18 23 Temmuz 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanı.

19 Adını ilk müdürü Bekir Ağa'dan alan hapisane bugün İstanbul Üniversitesi'nin merkez binası olan dönemin Harbiye Nezareti'nin arkasında, Bayezid Kulesinin karşısında yer almaktaydı. Uzun bir süre askerî hapisane olarak kullanılan Bekirağa Bölüğü II. Abdülhamid ve mütareke dönemlerinde siyasi mahkûmların tutulduğu meşhur hapisanedir. Bkz. Taylan Sorgun, **Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998; İhsan Birinci, "Binbaşı Bekirağa Bölüğü", **Hayat Tarih Mecmuası**, S 11, Kasım 1976; Ahmet Hamdi Tanyeli, "Meşhur Bekirağa ve Bölüğü", **Tarih Hazinesi**, S 4, Ocak 1951.

20 Şükrü Kaya Şubat 1919'da tutuklanmış, 2 Haziran 1919'da Malta Adası'na sürülmüştür. Solak, **a.g.t.**, s.5

21 Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal 14 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmeden önce Bekirağa Bölüğü'nde Ali Fethi Okyar'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin-de Gazi'nin Fethi Bey'e "Fethi Umumi Müfettişlik vazifesi ile Samsun'a hareket ede-ceğim. Günleri sayarak oraya selamete çıktığımı anladığımız dakikada artık üzüntü ve ızdıraplarınıza yer kalmasin. Çünkü bu takdirde artık büyük işe başlamış olacağım" de-miştir. İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK Ya-yınları, Ankara, 2005, s.87-89. Bu görüşme için bkz. Ali Fethi Okyar, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Yay. Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s.23.

22 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.1.

ayrıldı. Fethi Bey, o gün ve geceyi heyecân içerisinde geçirdi. Fakat heyecânını başka şeylere atfediyordu. Ertesi gün gazeteler Gazi'nin Samsun'a hareketini yazdı. Ben de bu havâdisi, Fethi Bey'e okumuştum. Sadece: İnşallah, selâmetle vâsıl olur. Dedi... Bir müddet sonra, Fethi Bey bana Gâzi'nin yüksek tasavvurlarını anlattı. Fethi Bey, son derece müteheyyic idi: Vahdettin'in bu ta'yünden pişmân olarak Mustafa Kemal'i geri çevirmesinden korkuyordu. Fethi Bey sonra İngilizlerin Gazi'yi çevirerek tevkîf etmelerinden de çok ürküyordu... O sâniyeden itibaren Paşa'nın Samsun'a muvâsalatı haberi gelinceye kadar, Fethi Bey ve bazı arkadaşlar günlerimizi heyecân ve asabiyet içerisinde geçirdik. Çünkü efendim, Paşa'nın tevkîf ve geri çevrilmesi gibi bir fâciâ, memleketin, Anadolu'nun başsız kalmasına mûcib olacak, milletin istinat edebileceği son ümit de kırılmış bulunacaktı. Burada sana ne söylesem tasvîr ve ifhâm edemem birâder: "Ah... Hele bir varsa sözü, aramızda ardı arkası kesilmez bir temennî ve bir parola" olmuştu ve temîn ederim ki Gâzi'nin (Samsun'a) muvâsalatı haberi, bizim için terânesi takîp edecek ilk muzîde-i zafer oldu. Bence hâlâ bugün dahi, gerek saraya gerek düşmanlara indirilen ilk darbe-i muvaffakiyet de budur: Yani, Gâzi'nin Samsun'a sâlimen ve muvaffakiyetle çıkabilmesi hâdisesi..."

Mustafa Necati Bey ise Paşa'nın adını ilk olarak Çanakkale muharebeleri esnasında kazanmış olduğu başarılarından duyduğunu belirttikten sonra ilk tanışma anında kendisinde oluşan hisleri şu sözlerle dile getirmiştir²³:

"Gâzi Paşa'nın yanına geldiğim zaman, kudretli gözleriyle herkesin ümitsizlik içinde çırpınan ruhûna nur ve îman veren ilhamkâr ve hârikulâde bir insan olduğunu anlamıştım. Gâzi Paşa'ya beni yaveri Muzaffer Bey götürmüş ve takdîm etmiştir. Bugünkü gibi hatırımdadır. Keskin gözleriyle bir yeri işaret edip, tannân sesiyle oturmaklığımı emretmişti ve oturdum. Cepheye hâiz ufak tefek suâller sordu. Sonra kudretli nazarlarını gözlerimin içine dikti. Ve bir müddet gözleriyle karşı karşıya kaldım. Hayalimde ve rûhumda o kadar hâkim bir tesîr yapan bu büyük ve yaratıcı insanla temâstan sonra kuvvetle kâni oldum ki, başlanan işi nihayete erdirecek irâde onda tecelli etmiştir."

Siyaset ve İdare Sahasında Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Atatürk'ü tanıyan herkesin üzerinde ittifakla durduğu hususlardan bir diğeri de onun siyaset ve idare alanında ne kadar mahir olduğudur. Onu tanıyan yerli, yabancı devlet adamlarının üzerinde en çok durduğu

23 **Vakit**, Nu. 2957, 23.03.1926, s.1.

konuların başında gelen bu yönü Gazi Paşa'yı emsallerinden ayıran bir özelliğidir. Onun birleştiricilik, bütünleştiricilik, olaylar karşısında doğru ve net bir görüşe sahip olmak, verdiği emir ve görevlerin sonucunu takip etmek, cesaret ve kararlılık gibi niteliklerini karizmatik liderliğiyle tamamlayan bir önder olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu özellikleri onu büyük bir devlet adamı yapmıştır²⁴.

Atatürk devrinin en önemli üç bakanlık koltuğunu işgal eden Tefik Rüşdü, Mustafa Necati ve Şükrü Kaya verdikleri mülakatta Gazi'nin siyaset alanındaki etkisi, gücü ve ileri görüşlülüğünü değerlendirmişlerdir. Bu üçlünün ittifak ettiği hususların başında Teşkilat-ı Esasiye'de vücut bulan Paşa'nın idare kabiliyeti gelmektedir. Tefik Rüşdü bu konuda kendisini en çok etkileyen iki örnek olduğunu, ilkinin Harb-i Umumi'nin hemen başında yaşandığını, diğerinin ise başlı başına Samsun'a çıkma hikâyesini teşkil ettiğini belirtmiştir. Büyük Savaş başladığı sırada Mustafa Kemal'in Sofya Askerî Ataşesi görevinde iken savaşın akıbeti ve Balkan devletlerinin alacağı pozisyonla ilgili kendisine 18 sayfa hacminde bir mektup yazdığını açıklayan Aras, bu mektuptaki bilgileri parti merkez-i umumisindeki yetkililerle paylaştığını, kendisiyle beraber Dr. Nazım²⁵'in da içindeki bilgileri önemseyip partililerle paylaşmaya çabaladığını fakat kimseye bu mektupta aktarılan tespitleri dinlemediklerini ifade etmiştir²⁶. Mustafa Kemal'in Sofya Askerî Ataşeliği görevindeki faaliyetleri hakkında yapılan çalışmalar Tefik Rüşdü'nün yukarıdaki ifadelerini doğrular niteliktedir. Bu görevi esnasında gerek Genelkurmay'a sunduğu raporlar gerek arkadaşlarına yazmış olduğu mektuplar Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğünü ve siyaset alanındaki başarısını bir kez daha ortaya koymuştur²⁷.

- 24 Cemalettin Taşkıran, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bazı Liderlik Özellikleri", **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.629-630.
- 25 1872 yılında Selanik'te dünyaya gelen Nazım Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandır. II. Meşrutiyet'in ilanında cemiyet içinde önemli etkisi olan Dr. Nazım, Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'ya kaçmış ve 1922 yılında yurda tekrar geri dönmüştür. 1926 yılında Mustafa Kemal'e suikast davasından yargılanan Dr. Nazım idam cezasına çarptırılarak infaz edilmiştir. Hakkında bkz. Ahmet Eyicil, **Dr. Nazım Bey/İttihad ve Terakki Liderlerinden (1872-1926)**, Gün Yayıncılık Ankara, 2004; M. Vahit İpeççi, **Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- 26 **Vakit**, 13.03.1926, s.1. Mustafa Kemal'in arkadaşı ve sonraki yıllarda yaveri olan Salih Bozok da anılarında Mustafa Kemal'in kendisine bu hususta bir mektup yazdığını ve savaşla ilgili düşüncelerini paylaştığını aktarmaktadır. **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Yay. Haz. Can Dünder, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s.90-91.
- 27 Mustafa Kemal'in Sofya'daki faaliyetleri ve göndermiş olduğu raporlar hakkında bkz.

Şükrü Kaya siyaset alanında Gazi'yi bir "şahika-i deha" olarak tanımlarken, onun en büyük siyasi başarısının Türkiye'nin istiklalini sağlaması, hilafetin ilgası, teşkilat-ı esasiyenin, ve Cumhuriyetin ilanı olduğunu belirtmiştir. Ülkenin gelmiş olduğu durumun en büyük mefkûrecilerin dahi hayallerinin ötesinde olduğunu dile getiren Kaya, bunların Gazi'nin "*dehâ-yı siyasiyesi sâyesinde*" birer hakikat halini aldığını söylemiştir. Bu noktada Mustafa Kemal'in siyasi konularda adımlarını atarken zamanlamasına değinen Kaya, "Emin olunuz Gâzi bu mefkûreyi; tesadüfî olarak değil, günü gününe, ta! Uzun senelerden beri düşünüp takip ve tasavvur ederek, hatta hadisat ve muhiti tedvir ve ihzar ederek mevki-i tatbika koymuştur" sözleriyle açıklamıştır²⁸.

Aynı soruyu yanıtlaması istenen Mustafa Necati, onu siyaseten değerlendirebilmek için derin bir tarih bilgisine sahip olmak gerektiğini, dolayısıyla tarihteki büyük isimlerle karşılaştırdıktan sonra buna kesin bir şekilde kanaat getirilebileceğini belirtmiştir. O da Gazi'nin Millî Mücadele dönemindeki büyük zorlukları aşmasına ve attığı bütün adımlardaki zamanlamasına dikkat çekerek böyle bir şahsiyetin siyasi alandaki dehasını açıklamak için kelimelerin yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Gelecek nesillerin Gazi'nin hayatını öğrendiklerinde "*Böyle bir reisimiz vardı!*" diyerek yıllarca ve asırlarca iftihar edeceklerine olan inancını da sözlerine eklemiştir²⁹.

Askerlik Sahasında Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Atatürk bir siyasetçi ve devlet adamı olmakla beraber öncelikle askerdî. Askerî okul sıralarından çıkıp, kıta görevine başladığı andan itibaren görev aldığı her birlikte ve cephede önemli başarılarla imza atan Mustafa Kemal, sahip olduğu yetenekleri sergileyerek hak ettiği teveccühü kazanmayı başarmıştır. Yetiştığı kültürel ve siyasi çevre, aldığı eğitim ve savaş meydanlarında kazandığı tecrübeler onun büyük bir asker olmasında önemli

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım1914), Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007; İlber Ortaylı, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bulgaristan'daki Yılları", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C III, TTK Yayınları, Ankara 1989; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002; Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askerî Ataşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

28 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.1.

29 **Vakit**, Nu.2957, 23.03.1926, s.3.

yere sahiptir. O askerlik sanatına yalnızca bir kumandan olarak katkıda bulunmamış aynı zamanda yayınladığı kitaplarıyla bu alandaki yeteneğini ve başarısını ispatlamıştır³⁰.

Vakit gazetesi muhabiri yakınındaki isimlerden asker kökenli bir devlet adamı olan Mustafa Kemal'i bir de bu açıdan değerlendirmelerini istemiştir. Soruya muhatap olan üç isim de asker olmadıkları için yanıt vermek konusunda çekingen davranmalarına rağmen her üçünün de üzerinde ittifakla durduğu nokta Gazi'nin büyük bir kumandan olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın "askerlikte emir vermek ve bütün harekât-ı harbiyeye hâkim olmak için yaratılmış bir insan" olduğunu gözlemlerine dayanarak ifade eden Mustafa Necati bu gerçeği tarihteki en nankör yaratılışlı insanın dahi inkâr edemeyeceğini belirtmiştir³¹. Şükrü Kaya bu hususta bir askerinin iktidarının elde ettiği başarılarla ölçülebileceğinden bahisle Mustafa Kemal'in Anafartalar'da, Sakarya'da, Afyon'da hülâsa bütün ülkeyi düşmandan kurtarma konusunda elde ettiği başarılarının onun ne denli büyük bir kumandan olduğunu ispatladığı düşüncesindedir³². Tevfik Rüşdü de Gazi'nin içinde bulunduğu muharebelerde zaferden başka bir sonucun vaki olmadığını, onun askerlik sahasındaki başarısının ve dehasının herkes tarafından takdir edildiğinin altını çizmiştir³³.

Balıkesir cephesinde yaşanan şiddetli çarpışmalar sonucu önce Bursa'ya, sonra da Eskişehir'e çekilmek zorunda kaldıklarını aktaran Mustafa Necati burada yaşadığı bir hadiseyi aktararak Gazi'nin askerlik sahasındaki yeteneğini şöyle anlatmıştır³⁴:

“Gâzi'yi askerlikte iyice tasvîr edebilmekliğim için başımdan geçen bir hâdiseyi anlatayım: Balıkesir cephesinde düşmanla şedîd ve

30 Atatürk'ün bu alandaki eserleri şunlardır: Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal, Takımın Muharebe Talimi, Bölüğün Muharebe Talimi, Tabiye Tatbikat Seyahati, Cumalı Ordugâhi, Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Tahririne Dair Nesayih. Zekeriya Türkmen, “Bir Askerî Deha Olarak Atatürk'ün İleri Görüşlülüğü ve Ordu-Millet Dayanışmasına Verdiği Önem”, **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.365-366.

31 **Vakit**, Nu.2957, 23.03.1926, s.3.

32 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.1.

33 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

34 Mustafa Necati'nin burada anlatmış olay muhtemelen 28 Temmuz 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın işgali sonrası geri çekilen ordu birlikleri Eskişehir'de toplanmaya başlamıştı. Anının sonunda belirttiği üzere yaklaşık bir yıl sonra Eskişehir de düşmana teslim olmak zorunda kalacaktır. Bkz. Kocatürk, **a.g.e.**, s.238.

kanlı bir muhârebeden sonra büyük kuvvetlerle temâs ede ede Bursa'ya gelmiştik. Kumandanımız Meclis Re'isi Ferik Kâzım Paşa idi. Bu sırada Eskişehir'e doğru çekildik. Etrâfımızda mahdûd bir kuvvet kalmıştı. Diğer gruplar da müteferrik bir hâlde Afyon ve Bursa'dan çekilmiş, hepsi Eskişehir'e toplanmıştı. Eskişehir bir mahşeri andırıyordu. Ümitsizlik kalpleri yakıyor, düşmanın muhakkak olan hücumu endişesiyle herkes telâş ve heyecân içinde kıvranıyordu. Fakat tamâmen gayr-i şu'ûri bir ilhâm, içimizden gelen bir ses bu ümitsiz kalpleri, bu heyecândan yanan tutuşan mevcûdiyetleri güyâ Rabbâni bir kuvvetle müdâhalesi vâka olacakmış gibi ümitlere düşürüyordu. O esnâda ağırdan ağıra bir fisiltı dolaştı ve bütün ümitsiz kalpleri neşe ve sürur kapladı:

Mustafa Kemal Paşa geliyormuş!

Herkes büyük fırkalarla gelen bir kumandan bekliyordu. Mihrakını gaybetmiş, yıldızlar gibi boşlukta dolaşan kuvvetler, sönük gözlerle ümid arayan perişan ve pejmürde kıyafetli insanlar gibi, doğacak bir güneş bekler gibi Eskişehir İstasyonu'na toplanmışlar ve Mustafa Kemal, mağlûb ve müte'essir insan kümeleri içine yâveri ve iki neferi ile yalnız başına gelmişti. Orada o gün gördüğüm Mustafa Kemal ile Ankara'da tanıştığım Paşa, başka başka şahsiyetlerdi. Eskişehir'de halk, Onu arkasında ordularla bekliyordu. O yalnız gelmişti. Gözleri, şerâreler fişkırان bir ateşti. Yüzü üzerinden yanardağlar geçmiş gibi kızılaşmıştı. Tavrında muhabbet vardı. Sert adımlarla istasyona ilerledi. Takip ettik. İstasyon kumandanının masasına oturdu. Karşısında Kâzım Paşa, Vali Fatin Bey ve tanıdığım birkaç kumandan vardı. İstasyon kumandanına çelik bir emir verdi: "Yirmi dördüncü fırka gelecek. Falan ve filan mıntıkalara birleşecektir. Onlar, birer ordunun başında imiş gibi, fakat tek başlarına gösterilen ordunun başlarına gittiler. Gâzi sonra Vali'ye emirler verdi. Ve arkasına döndü de katiyetle: Efendiler, vaziyet tespit edilmiştir. Düşman (Kestel) Dağlarından ileriye geçemez. Vazîfemizi yapacağız, dedi." İşte benim bildiğime göre o gün orduda kumandan da hepsi de kendisi idi. Mustafa Kemal Paşa'nın askerî dehâsı budur. Düşman hakîkaten bir seneden fazla (Kestel)de kaldı."³⁵

Gazi'nin Hitabet ve Kalem Kudreti

Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet ve edebiyat alanındaki yeteneği onu tanıyan, bilen, nutuklarını dinleme şansına sahip olan herkesin ortak kanaatlerindedir. Şüphesiz bu tür hasletleri kazanabilmenin yegâne yolu çok okumak ve

35 Vakit, Nu.2957, 23.03.1926, s.3.

çalışmaktan geçmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı ile ilgili yapılan araştırmalar onun gerek öğrenim gerekse de mesleki hayatı boyunca sürekli yeni bir şeyler öğrenme çabasında olduğunu ortaya koymaktadır³⁶. Dönemin tanıklarının hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın bu yönünü sıklıkla dile getirdikleri görülür³⁷. Tanıklıklar ve anılar onu bazen okul yatahanesinin sessiz bir köşesinde, kimi zaman cephede kimi zaman da çalışma odasında elinden düşürmediği kitaplarıyla saatlerce olan birlikteliğini aktarmaktadır. Binlerle ifade edilen okuduğu kitap sayısı ile dimağını sürekli dolduran ve tazeleyen böyle bir şahsiyetin kudret-i kalemiyesi ve hitabetinin gelişmişlik derecesine şaşırılmak gerek³⁸. 1922 yılı Ocak ayında Vakit gazetesinden Ahmet Emin Yalman'a verdiği bir röportajda askerî okul yıllarından bahseden Gazi edebiyata olan ilgisini ve kendisini nasıl geliştirdiğini şu şekilde anlatmıştır³⁹:

“İkinci sınıfa geçtikten sonra (Harbiye’de) askerlik derslerine merak sardım. Şiir yazmak hakkında idâdi hocasının vazettiği memnûyeti unutmuyordum. Fakat güzel söylemek ve yazmak hevesi baki idi. Teneffüs zamanlarında kitâbet ta’lîmleri yapıyorduk. Sâ’atlerimizi ellerimize alıyor, “bu kadar dakika sen, bu kadar dakika ben söyleyeceğim” diye müsabâka ve münâkaşalar tertîp ediyorduk.”

Atatürk'ün söylev ve demeçlerini dil ve üslup açısından inceleyen Korkmaz da dilin onun için gaye değil, araç olduğunu, konuşma ve yazma sanatındaki gücü ile hitap ettiği kitleyi peşinden sürükleyebildiği için hitabet sa-

- 36 Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s.1; Haldun Eroğlu, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.297.
- 37 Bkz. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, 2004; Cemal Granada, **Atatürk'ün Uşağı**, Kristal Kitap, İstanbul, 2007; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk'ün Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997; Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi İstanbul, 2014; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009; A. Afetinan, **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK Yayınları, Ankara, 1989; Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 2008.
- 38 Atatürk'ün okuduğu kitaplar hakkında yapılan çalışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001; Gürbüz Tüfekçi, **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1983; Leman Şenalp, “Atatürk'te Okuma Tutkusunu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 14 (1989), s.369-377; Kemal Arı, “Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği”, **ÇTTAD**, V/13, Güz 2006, s.3-23; Sadi Borak, **Atatürk ve Edebiyat**, Kaynak Yayınları İstanbul, 2004; Sadi Borak, “Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IX, S 25, Kasım 1992, s.72-83.
- 39 **Atatürk'ün Söylev Demeçleri III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.39.

natının en üst noktalarına ulaştığını ifade eder⁴⁰. Tecrübeli gazeteci Arif Oruç Gazi'nin bu yönünü iyi bildiğinden olsa gerek çalışma arkadaşlarına hitabet ve kalem gücü hakkında neler düşündüklerini sormuştur. Aras onun dehasının yansımalarının en iyi görülebildiği alanlardan birinin hitabet olduğunu söylemiş ve bunun en güzel örneği olarak da nutuklarını göstermiştir. Kamuoyunda “Şapka Kanunu” olarak bilinen (Şapka İktisası Hakkında Kanun) kanundan örnek veren Aras, milletin Mustafa Kemal Paşa'nın nutuklarıyla şapkayı kendiliğinden kabul ettiğini, Meclis-i Millî'nin bunu ancak kayıt ve tescile memur olduğunu vurgulamıştır. Aras, Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet yeteneğinin sırrını şu sözleriyle ortaya koymaya çalışmıştır⁴¹:

“Halk Gâzi'nin arkasından şûurla gider. Mantığı çok kuvvetli, sözleri herkes tarafından behemehâl anlaşılır. O söz söylerken ağılak ve ibhâm sevmediği şeylerdir, birâder. Gâzi main maksadını vermek için zemîn ve zamânı ölçmeyi bilir. Söyler ve mutlaka yaptırır. Gâzi'nin bütün bu muzafferiyetlerini, bütün bu işlerini muhâkeme ederseniz azîzim, görürsünüz ki, hâdisât ile vak'a ile tecrübeler ile ulûm şümûl bir dehâ teşkil eder. O dimağında evvelden tersîm eylemiş olan bir gâyeye varmak için mâin-i menâhil kıta eder. Bunların arasında en küçük bir ta'arruz-ı fikir bulmak kâbil değildir. Ancak bunların her biri bir safhadır.”

Türkiye'deki insanlar arasından büyük hatipler çıkmamasını önceleri Türkçe'nin dil yapısından kaynaklandığını düşündüğünü belirten Şükrü Kaya, bu konuda yanılığa düştüğünü Gazi Paşa'yı tanıdıktan sonra anladığını itiraf etmiştir. Gazi'nin çok derin, heyecan verici ve zarif bir hatip olduğunu belirten Kaya, onun bilhassa siyasi tartışmalar esnasında ve irticalen halka hitap ettiği konuşmalarda kullandığı kelimelerin her birinin nesilden nesile intikal eden vecizeler olmaya aday olduğunu ve bunların derlenerek gelecek kuşaklara hatırlatılması gerektiğinin altını çizmiştir⁴². Tevfik Rüşdü de bu konuda Kaya ile benzer görüşleri paylaşmaktadır: “Bana not ettirdiği birçok muharrerat-ı siyasiye ve resmiye, yeni edebiyatımızın en calis, en canlı ve en veciz birer günası olmaya layıktır... Hususi meclislerde vakit vakit söyledikleri not edilse, onlarda başlı başına bir servet-i fikrîye ve edebiye teşkil eder.”⁴³

40 Zeynep Korkmaz, “Atatürk'ün Kelime Dünyasında Dil ve Üslup Özellikleri”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (21-25 Eylül 1981)**, C III, TTK Yayınları, Ankara, s.1805.

41 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

42 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.4.

43 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet yeteneği kalem kuvvetinin gerisinde kalmamıştır. Savaş meydanlarındaki, meclis kürsüsündeki, halk karşısındaki ya da Çankaya sofrasındaki sohbetlerinde attığı nutuklar onun bu alanda da ne kadar yetkin olduğunu ispatlar. Türk hitabet sanatının önde gelen isimlerinden ve Mustafa Kemal'in çağdaşı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Gazi Paşa'nın bu yönünü şu şekilde ifade etmiştir⁴⁴:

“O bir hatiptir. Türk lisanının en yüksek abidelerinden birini onun bir başkasına nasip olmayan lisanı Türk milletine verdi. Nutuklarında öyle parçalar vardır ki, ifadenin belagati itibariyle bugünkü ve yarınki nesillere yüksek birer örnek olacaktır. Aman vermeyen sıkı bir mantık, azami vuzuh ve cidayet, sadelik ve asalet perdesi uzaklık ve derinlik veren bir ses tonu onu mücadele tarihinin rekabet kabul etmez bir hatibi haline koydu.”

Mustafa Kemal Paşa'nın en az askerî dehası kadar söz edilmesi gereken bir başka yönünün hitabet olduğunu belirten Mustafa Necati, onun keskin fikirlerini karşısındakilere benimsetebilmek için insanların ruhlarını okşayacak samimi ve memnun edici ifadeler kullanmaya özen göstermesinin yanı sıra, zamanlama tercihinin de burada önemli olduğunu vurgulamıştır. Necati şu sözlerle Gazi'nin hitabet alanındaki etkisini tarif etmeye çalışmıştır:⁴⁵

“Sâmilerin ruhlarını onun kadar iyi anlayan ve gören bir insan tasavvur edemem. Ne düşünürse düşündüklerini bilakaydüşard insanlara kabul ettirmeden bir adamdaki kuvveti “hitabet”den başka bir şeyle tevsik etmek lazımdır. Gaziyi saatlerce dinleyiniz: Tatlı şartlılarla akan bir nehrin cereyanına kapılmış gibi sizi alır ve sizi istediği yerlere kadar götürür. Dinledikçe nefsinize itimad gelir ve kanaatlarınızın kuvvetlendiğini, canlandığını hissedersiniz. Gâzi böyle bir hatiptir”.

Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet sanatındaki sırrını Aras'ın şu sözleri en iyi şekilde ifade etmektedir: “Zaten Gâzi çok tetkik etmeden, çok kuvvetli kanaat haline gelmemiş olan bir şey söylemez ki... Fakat bana öyle geliyor ki, bu dâhiyane fikirler esasen hatt-ı zatında kendisinde doğmuştur. O fikri bulmak için değil, ispat etmeye delil arar.”⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın kalemindeki gücüne de değinen arkadaşları onun gerek yaptığı resmî yazışmalarda gerek not düştüğü anı defterlerinde

44 Halime Serarslan, “Türk Hitabet Sanatı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006, s.562.

45 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

46 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

gerek de dostlarıyla mektuplaşmalarında ve telgraflarda kullandığı üslubun gücüne dikkati çekmektedirler. Mustafa Necati onun bu konudaki yeteneğini herhangi bir müesseseyi ziyareti esnasında önüne konulan hatıra defterine karaladığı birkaç cümleden dahi anlamının mümkün olduğunu ifade ederken⁴⁷, Tevfik Rüşdü de en veciz ve şedid kelimeleri özenle seçtiğini belirtmiştir⁴⁸. Şükrü Kaya resmî emirlerine, özel görüşmelerine ve yayımlanan bazı hatıralarına bakıldığında Gazi'nin kudret-i kalemiyesinin görüleceğini, bunun kökeninde de onun daha okul sıralarında edebiyata, sanata ve tiyatroya olan ilgisinin yattığını, o günlerde dahi edebiyat ve şiir okumaktan zevk aldığını vurgulayarak, halihazırda dünya edebiyatını yakından takip ettiğini de sözlerine eklemiştir⁴⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın İnkılapçılığı ve Tarihteki Yeri

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını değerlendiren araştırmacılarının üzerinde en çok durdukları konuların başında onun inkılapçılığı gelmektedir. Yapmış olduğu inkılaplarla Türkiye'nin çehresini ve kaderini tamamen değiştiren Atatürk bu yönüyle hem kendi dönemine hem de yaşadığı yüzyıla damgasını vurmuştur. Amerikan ve Fransız inkılaplarını yakından incelediğini bildiğimiz Gazi Paşa'nın sonraki yıllarda "Atatürk ilkeleri" olarak adlandırılacak ilkelelerinin ideolojik ve tarihsel kökenleri Fransız İhtilali'nin doğurduğu fikirlere dayanmaktaydı. Aybars Mustafa Kemal Paşa'nın "Bu inkılap, kelimenin vehleten ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha vasi bir tahavvülü ifade etmektedir"⁵⁰ sözüyle ifade ettiği üzere inkılap ile ihtilal ayırımına dikkatleri çekerek 1919-1927 yılları arasındaki icraatların eylem dönemi, sonrasını ise atılan bu adımların kurumlaşması ve gelişmesi süreci olarak değerlendirir⁵¹. İnkılapların henüz tamamlanmadığı, yerleşmediği ve henüz içinde yaşanılan bir dönemde onun inkılapçılığını tanımlamaya çalışmalarından dolayı Mustafa Necati, Tevfik Rüşdü ve Şükrü Kaya'nın mülakatta Gazi'nin inkılapçılığı ile ilgili sorulan soruya verdikleri yanıtlar bu yönüyle de önem arz eder.

Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli siyasi özelliklerinden biri olan inkılapçılığı, çalışma arkadaşları tarafından yakinen gözlemlenen ve değerlendirilen

47 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

48 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

49 **Vakit**, Nu.2949, 15.03.1926, s.3.

50 **Atatürk'ün Söylev Demeçleri II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.249.

51 Ergün Aybars, "Atatürk ve İnkılapçılık", **ÇTTAD**, C 1, S 2, 1992, s.7.

dirilen bir husustur. Tevfik Rüşdü'ye göre onun inkılapçılığını tanımlamaya çalışmak sonsuzluğu tanımlamak kadar güç bir şeydir. Gazi'nin karakterinin bir yansıması olarak gördüğü heyecanının Türkiye'nin inkılap kaynağı haline geldiğini belirterek onun en büyük hedefini şu sözlerle açıklamıştır⁵²:

“Acz ü ta'ab tanımayan Gâzi'nin iradesiyle Türkiye'nin yılmaz aşkı ve menba-ı inkılâb mütemâdiyen hâl-i heyecândadır. Nasıl ve nerede tevakkuf edeceğini ancak kendisi bilir. Emin olunuz ki, aralık yerdeki muvakkit vakfegâhlar birer merhaleden ibaret kalacaktır. İnsanları efendi görmek, insanların sââdeti... Türkiye'nin tam manasıyla istiklâl ve sââdeti ve bir amel-i medeniyet olmuş. İşte Onun en büyük ma'sûku...”

Gazi Paşa'nın inkılapçılık yönünü en detaylı bir şekilde değerlendiren Şükrü Kaya olmuştur. Fransız ve Rus ihtilallerinin oluş ve gelişim safhalarını Türk inkılabıyla kıyaslayan Kaya, dâhili ve harici şerait içinde değerlendirildiğinde Türk inkılabının hepsinden kıymetli olduğunu ve Türk'ün vurulmak istenen prangaların hepsini kırarak başarıya ulaştığını ifade etmiştir. Bir inkılabın başarıya ulaşmasında izlenecek yol haritasının çizilmesinin öneminin farkında olan Kaya, Fransız ihtilalinin önde gelenlerinin hadiselere değil, hadiselerin onlara hâkim olduğunu, fakat Türk inkılabında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğiyle başarıya ulaşıldığını şu sözlerle belirtir⁵³:

“Fransa İnkılâpçılarının diğer bir za'âfi da, politikaya kapılmaları ve maksatlarında, gâyelerinde ittihat edememeleri idi. İşte bu iki za'âf, hem o büyük inkılâpçıların ve hem de inkılâbın mahvına sebep oldu. Hâlbuki inkılâbımızda her şey ve her şey, evvelce tasvîm ve tasavvur edilmiş ve dâima en muvâfık zamanlarında tatbîk olunmuştur. Bizim inkılâbımız da, inkılâbın takip etmesi lazım gelen seyri tasavvur ve tasvîm ederek refika-i mesâisine telkîn eden ve icrâatın en muvâfık zamânını intihab eden ve ettiren yalnız, Mustafa Kemal'dir. Gâzi'nin bütün İnkılâpçılara tefevvuk eden diğer en büyük seciyesi de, mefkûresindeki vâzıh ve katiyet ve bilhassa ifâde ve tatbîkteki doğruluğu, derdeste-i harekâtıdır.”

Beş sene öncesinin Ankara'sı ile 1926 Ankara'sı ve Türk insanının duygu, düşünüş şeklinin kıyaslanması ile Gazi'nin inkılapçılığının büyüklüğünün ortaya çıkacağını belirten Mustafa Necati değişimi şu şekilde ifade eder⁵⁴: “Bu

52 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

53 **Vakit**, Nu.2949, 15.03.1926, s.1.

54 Mustafa Necati'nin bu sözleri, Mustafa Kemal'in 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk

asır tamamen onun yarattığı asırdır. Düşününüz, boyunları bükük, hayatı sabır ve tevekkül ile karşılayan ve her gün gâibden gelecek bir ümîde bağlanan 5 sene evvelki insanlar ne idi; sonra mütemâdiyen koşan, çalışan ve hayâtını kendi faâliyetinde arayan bugünkü insanlar nedir? Bunlar Gâzinin kudretli devresinden feyz ve nur alan insanlardır”. Mustafa Necati:

“Türk milleti için mukadder olan mesud istikbâlin Gazi Paşa bir beşaretcisidir. Bugünkü varlığımızın kuvvetli esaslarını kuran büyük mimarın asırlarca sonra bütün insanlar tarafından nazar-ı hayretle bakılıp görülecek olan asârının azametini ancak o zamânın nesli anlayacaktır. Tarih-i mukadderât-ı beşer dâima yüksek milletlere yüksek reisler ihdâ eder. Türk milletinin asâleti ve büyüklüğü Gâzinin şahsiyetinde tecelli etmiş ve o büyük milletin büyük müncisi bir reîsden çok fazla bir şey, milletin istikbâlini hazırlayan bir mübda’ ve bir müceddid olmuştur.”

Sözleriyle tarihin ve Türk milletinin bu büyük devlet adamının icraatlarını nihayetinde anlayacağına inandığını belirtmiştir⁵⁵.

Atatürk inkılapları birçok bilim insanının ifade ettiği üzere Türk milletinin her alanda kalkınmasını amaçlayan ve kökleri çok derinlerde olan düşüncelerin sonucu olarak karşımıza çıkar. Çağdaşı olan ve olmayan başka tarihî simalarla yapılan karşılaştırmalarda onu farklı kılan şey fikirlerinin felsefi, ilmî ve ideolojik bir temelini olmasındır⁵⁶. Mustafa Kemal Paşa’nın tarihte hangi liderlerle mukayese edilebileceği sorusuna her üç isim de benzer yanıtları vererek onun kimseyle kıyaslanamayacağını, Türk tarihinin yetiştirdiği en büyük isimlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Tevfik Rüşdü bu suale yanıt verirken, asırlar boyunca milletlere zaman zaman büyük dehaların geldiğini, bunlardan sonuncusunun Türk milletine nasip olarak Mustafa Kemal Paşa olduğunu belirtmiştir⁵⁷. Mustafa Necati de Aras’ın bu görüşlerini onaylar

Fakültesi’nin açılışındaki söylevinde altını çizdiği hususlara benzemesi bakımından dikkat çekicidir: “Eğer altı sene evvelki hatıratınızı yoklarsanız, devletin şeklinde, efrad-ı milletin rabita-yı müşterekesinde medar-ı kuvvet olacak tarik-i medeniyetin takibinde, velhasıl bütün teşkilat ve ihtiyacatını istinad ettirdiği ahkam nokta-i nazarından büsbütün başka esaslar üzerinde bulunduğumuzu tahattur buyursunuz. Altı sene zarfında büyük milletimizin cereyan-ı hayatında vücade getirdiği bu tahavvülat herhangi bir ihtilalden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâbattandır.” **Atatürk’ün Söylev Demeçleri II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.249.

55 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

56 Ali Güler, **Sarı Paşa İnsan Atatürk**, Berikan Yayınevi, Ankara, Nisan 2007, s.307.

57 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

bir şekilde Türk milletinin asalet ve büyüklüğünün Gazi'nin şahsında tecelli ettiğini söyleyerek gelecekte o günün tarihini yazacak neslin bu büyük şahsiyeti nasıl tecil ve takdis edeceğini düşünmesi gerektiğini vurgulamıştır⁵⁸. Türk tarihi içerisinde bir gezinti yapan Şükrü Kaya ise Atıla'dan Kanuniye kadar Türklerin büyük zaferler yaşadığını ancak Viyana ile Sakarya savaşları arasındaki dönemde bütün dünyanın husumetine maruz kaldığını, düşmanlarıyla çarpışa çarpışa anavatan kabul ettikleri bereketli ve güzel toprakları bırakıp Anadolu'ya çekildiklerini belirterek, bu ahval ve şerait içinde Mustafa Kemal'in yalnızca kendi dehasına ve Türk milletinin mertliğine ve istiklal aşkına dayanarak Türk milletinin makus talihini değiştirdiğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla ona göre Mustafa Kemal "Türk tarihinin zaman zaman milletine büyük adamlar yetiştirmekte hiç de bemuhayyel olmayan bu tarihin en yüksek ve en mümtaz şahsiyetidir"⁵⁹.

58 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

59 **Vakit**, Nu.2949, 15.03.1926, s.3.

SONUÇ

Tevfik Rüşdü Aras, Mustafa Necati ve Şükrü Kaya'nın 1926 yılında Vakit gazetesine vermiş oldukları mülakatlar aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarının onun hakkında ne düşündükleri, nasıl tanıştıkları ve ilk intibaları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu röportajı ilginç kılan noktalardan biri de Oruç'un röportajın yayınından kısa bir süre sonra gerçekleşecek İzmir suikastı davasında yargılanmasıdır. İstiklal Mahkemesi tarafından daha sonra serbest bırakılan yazar, sonraki süreçte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekledi ve 1933-1937 yılları arasında yurtdışında yaşamak zorunda kaldı. Bu yazı dizisinin Takrir-i Sükûn Kanununun yürürlükte olduğu bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın gözetiminde ve onun onayı ile yayımlandığı düşünüldüğünde günümüz tabiriyle bir halkla ilişkiler çalışması şeklinde değerlendirilebilir.

Arif Oruç'un kendilerine yönelttiği sekiz soruyu yanıtlayan dönemin önde gelen devlet adamlarının üzerinde ittifakla durdukları konuların başında Gazi Paşa'nın askerî ve siyasi açıdan bir deha olduğu gelmektedir. Çankaya sofrasında yapılan bir sohbet esnasında dâhiliğin tanımı hakkında ne düşündüğü sorulan Mustafa Kemal "Dâhi odur ki ileride herkesin takdir ve kabul edeceği şeyleri ilk ortaya koyduğunda herkes onlara delilik der"⁶⁰ şeklinde açıklamıştır. Onun yaptığı bu tanımlama aslında Millî Mücadele sonrasında gerçekleştirmiş olduğu inkılaplarla birebir örtüşmektedir. Saltanatın ve hali-feliğin kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, şapka ve harf devrimi gibi inkılaplar kendi devrinden önce tartışılmış olmakla birlikte başarıya ulaşmamış, Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği yol haritası ve yöntemlerle başarıya ulaşarak toplum tarafından da kabul edilip, sahiplenilmiştir. Dolayısıyla bu yönüyle bir deha olarak devrinin insanları tarafından kabul görmüştür.

Sorulan soruların muhatabı olan her üç ismin ifadeleri dikkate alındığında hepsinin Mustafa Kemal'e büyük bir bağlılık duydukları kolaylıkla anlaşılabilir. Gazi'nin yazıp söyleme becerisi ve tarihte kimlerle kıyaslanabileceği gibi sorulara verdikleri yanıtlar ona nasıl hayranlıkla baktıklarının göstergesidir. Sonuç olarak Necati, Aras ve Kaya'nın anlattıkları sayesinde her üç ismin ve Gazi'nin hayat hikâyesinde nasıl tanıştıkları hakkındaki boşluklar doldurulmaktadır.

KAYNAKÇA

Afetinan, A., **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Akyol, Kadir, **Cumhuriyetin Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Aras, Tevfik Rüşdü, **Görüşlerim**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945.

Aras, Tevfik Rüşdü, **Görüşlerim 2**, Yörük Matbaası İstanbul, 1968.

Arı, Kemal, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", **ÇTTAD**, V/13, Güz 2006, s.3-23.

Arkan, Zeki, "Millî Mücadelenin Bir Öncüsü: Mustafa Necati", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.51-85.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

Atatürk'ün Söylev Demeçleri II, III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006.

Arif Oruç'un Yarın'ı (1933), Yay. Haz. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.

Aybars, Ergün, "Atatürk ve İnkılâpçılık", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.1-21.

Balkaya, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.

Birinci, İhsan, "Binbaşı Bekirağa Bölüğü", **Hayat Tarih Mecmuası**, S 11, Kasım 1976.

Borak, Sadi, "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IX, S 25, Kasım 1992, s.72-83.

Borak, Sadi, **Atatürk ve Edebiyat**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Bozok, Salih, **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Yay. Haz. Can Dündar, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi İstanbul, 2014.

Emiralioglu, Mehmet, **Unutulmayan Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati**, Ankara, 1987.

Ergüven, Ekrem, **Şükrü Kaya'nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937)**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

Eroğlu, Haldun, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.285-298.

Ertem, Ahmet, **Mustafa Necati Bey**, Ankara, 1943.

Eski, Mustafa, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Eyicil, Ahmet, **Dr. Nazım Bey/İttihad ve Terakki Liderlerinden (1872-1926)**, Gün Yayıncılık, Ankara, 2004.

Granada, Cemal, **Atatürk'ün Uşağı**, Kristal Kitap, İstanbul, 2007.

Güçlü, Muhammet, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012 Güz, s.33-54.

Güler, Ali, **Sarı Paşa İnsan Atatürk**, Berikan Yayınevi, Ankara, Nisan 2007.

İnan, Rauf, **Mustafa Necati**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

İpekçi, M. Vahit, **Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Kacıroğlu, Murat, "Arif Oruç'un Abdülaziz Dönemini Anlatan Eseri: Sultan Abdülaziz Nasıl Hal Edildi, Nasıl İntihar Etti?", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 24, Kış 2010, s.43-74.

Kızılırmak, Ahmet, **Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp**, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012.

Kocatürk, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Korkmaz, Zeynep, “Atatürk’ün Kelime Dünyasında Dil ve Üslup Özellikleri”, **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (21-25 Eylül 1981)**, C III, TTK Yayınları, Ankara, s.1805-1811.

Mustafa Necati Sempozyumu Bildirileri (9-11 Mayıs 1991), Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Koruma Derneği Yayınları, Kastamonu 1991.

Okyar, Ali Fethi, **Fethi Okyar’ın Anıları**, Yay. Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.

Ortaylı, İlber, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Bulgaristan’daki Yılları”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, C III, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Ovat, Kısmet Kesim, **Yarın Gazetesi Başmuharriri Arif Oruç’un Fikir Hayatı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Ölümünün 80. Yılında Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitim Devrimi Sempozyumu Bildirileri 2-3 Ocak 2009, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir, 2009.

Özel-Hacııbrahioğlu, Sabahattin, Işıl Çakan, **Osmanlı’dan Millî Mücadele’ye Seçilmiş Mülakatlar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

-----, **Türk Devrimi Mülakatları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Sarıkoynucu Değerli, Esra, **Mustafa Kemal Atatürk’ün Sofya Askeri Ataşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

Serarslan, Halime, “Türk Hitabet Sanatı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006, s.559-563.

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal’in Raporları (Kasım 1913-Kasım1914), Yay.Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Solak, Mustafa, **Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara ,2010.

Songun, Taylan, **Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü**, Kamer Yayınları 1998 İstanbul.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, İstanbul, 2004.

Şenalp, Leman, "Atatürk'te Okuma Tutkusunu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 14 (1989), s.369-377.

Taner, Vehbi, "Kazım Özalp (1882-1968)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 31, Ankara, Eylül 1995, s.163-176

Tanyeli, Ahmet Hamdi, "Meşhur Bekirağa ve Bölüğü", **Tarih Hazinesi**, S 4, Ocak 1951.

Taşkıran, Cemalettin, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bazı Liderlik Özellikleri", **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.629-644.

Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

Tinal, Melih, **Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Tefik Rüştü Aras**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001.

Tosik, Fadime, **Tefik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2002.

Turan, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yayınları, Ankara, 2006.

Tüfekçi, Gürbüz, **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1983.

Türkarşlan, Hürrem, **Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik (29 Ekim 1923-4 Ekim 1926)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Türkmen, Zekeriya, “Bir Askerî Deha Olarak Atatürk’ün İleri Görüşlülüğü ve Ordu-Millet Dayanışmasına Verdiği Önem”, **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.363-382.

Türkmen, Zekeriya, **Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Berikan Yayınevi, Ankara, Mayıs 2007.

Vakit, 10-11-12-13-14-15-23-24 Mart 1926.